

Сергій Калущкий

магістр історії, молодший науковий співробітник,
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник,
(м. Кам'янець-Подільський, Україна), sergiy_kaluckiy@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ. У ВИСВІТЛЕННІ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Статтю присвячено внеску одного із основоположників державницького напрямку української історіографії В. Липинського у дослідження причин Української революції XVII ст. Вчений, вивчаючи участь представників поkozаченої руської православної шляхти у виступі під проводом гетьмана Б. Хмельницького, звертав увагу на недостатнє висвітлення його національних причин. Одне із основних завдань роботи – проаналізувати використані В. Липинським джерела, на основі яких він висвітлював національні причини революції; верифікуючи документи, з'ясувати чи коректно їх трактував історик. Вивчаючи джерельний матеріал, він дійшов висновку, що поkozачені шляхтичі приєдналися до повстання в значній мірі із національних мотивів, а поляки із самого початку революції усвідомлювали її національний характер. Перспективним є вивчення поглядів В. Липинського на тісний взаємозв'язок національних і релігійних причин виступу. Внесок вченого у вивчення причин Української революції XVII ст. враховано сучасними дослідниками.

Ключові слова: В. Липинський, Українська революція, історіографія, нація, джерело, епістолярія, шляхта.

Serhii Kalutskyi

History Master, Junior Researcher,
Kamianets-Podilskiy State Historical Museum-Reserve
(Kamianets-Podilskiy, Ukraine), sergiy_kaluckiy@ukr.net

NATIONAL CAUSES OF UKRAINIAN REVOLUTION OF THE XVII CENTURY IN THE COVERAGE OF VIACHESLAV LYPYNISKYI

The article is devoted to the contribution of V. Lypynskiy, one of the founders of state direction of Ukrainian historiography, to the research on the causes of the Ukrainian revolution of the XVII century. Scientist

studying a participation of the Ukrainian Orthodox nobility representatives, who joined Kozaks, in insurgency leding by Hetman Bohdan Khmelnytskyi drew attention to the lack of coverage of its national reasons. One of the main tasks of the work – is to analyze the sources used by V. Lypynskyi on which he covered national causes of the revolution; verifying documents to determine whether the historian correctly interpreted them. Studying the source material, he concluded that Kozak nobles joined the rebellion largely due to national motives, and the Poles realized national character of the revolution from the beginning. The studying of Lypynskyi's opinion and the close interconnection of national and religious reasons of revolutions is perspective. The contribution of scientist in studying of the causes of the Ukrainian revolution of XVII century is evaluated by modern researchers.

Keywords: *V. Lypynskyi, Ukrainian revolution, historiography, nation, source, epistolary, nobility.*

Проблема існування/неіснування феномену української нації у пізньому середньовіччі й новий час активно дискутується у вітчизняній історіографії 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Погляди вчених на дану проблему залежать від методології, якої дотримується той чи інший дослідник. А це в значній мірі визначає трактування вченими подій в Україні середини – другої половини ХVІІ ст. як національної революції (В. Смолій, В. Степанков), національно-визвольної війни (Ю. Мицик), козацької революції (Н. Яковенко) та їхнє розуміння причин виступу. Враховуючи різноманіття думок сучасних науковців, актуальним є вивчення поглядів істориків ХІХ – першої третини ХХ ст. на типологію буремних подій ХVІІ ст., їх передумов і причин. Так, нами не виявлено спеціальної роботи, присвяченої поглядам одного із основоположників державницького напряму української історіографії В. Липинського на причини Української революції ХVІІ ст., зокрема, національні. Для окреслення й висвітлення даної проблеми доцільно проаналізувати низку тих джерел, на основі яких він формулював свої висновки.

Українська революція ХVІІ ст.* стала подією, що вплинула на подальший хід європейської історії. Її значення можна порів-

* Автор дотримується думки, що виступом під проводом гетьмана Б. Хмельницького розпочалася Українська національна революція ХVІІ ст.

нювати із Селянською війною в Німеччині, Вісімдесятирічною війною у Нідерландах (Нідерландською революцією) та Англійською громадянською війною (Англійською революцією XVII ст.). Учасники й очевидці Української національної революції XVII ст., вражені людськими й матеріальними втратами, до яких призвело збройне протистояння між повстанцями й польськими військами та селянські виступи, намагалися осмислити й пояснити її причини. Автор літопису Самовидця вважав, що: «Початок и причина войны Хмелницкого ест едино от ляхов на православие гонение и козаком отягощение»¹. Він звертав увагу на національні й релігійні утиски українців, помітив також соціальний та економічний визиск козацького стану. Польський автор С. Твардовський у віршованій хроніці «Wojna Domowa» упереджено доводив, що події середини XVII ст. були громадянською війною. Причини виступу він вбачав у необгрунтованій ненависті українських селян до польського панства, розглядав його як Божу кару за гріхи шляхти. Водночас визнавав непомірність податків і робіт, накладених нею на підданих. Вважав надміру важкими для козацтва умови угоди на Масловому ставі 1638 р.²

Козацький літописець Самійло Величко розумів причини революції XVII ст. у тому, що українські шляхтичі, поспільство і козацтво зазнавали «гноблення й озлоблення від польських панів та їхніх доглядачів»³. Г. Грабянка засуджував релігійні утиски, які чинилися православним українцям у Речі Посполитій. Стверджував, що козаки змушені були платити надміру

¹ Літопись Самовидца. – М., 1846. – С. 6; Літопись Самовидца. – К.: В Типографии К. Н. Милевского, 1878. – С. 3; Літопис Самовидця / Видання підготував кандидат філологічних наук Я. Дзира. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 45.

² Тарасенко І. Ю. Твардовський Самуель // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2013. – Т. 10: Т–Я. – С. 41–42; Його ж. «Wojna Domowa» польського хроніста С. Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки. – К.: [Б. в.], 2011. – С. 93, 102–106.

³ Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. – К.: Дніпро, 2006. – С. 219.

високі податки із своїх господарств. «А найгіршим було те, що жиди нові та й нові побори придумували і маєтки козацькі не вільно було тримати...» – зазначав літописець⁴.

Д. Бантиш-Каменський вважав причинами виступу під проводом гетьмана Б. Хмельницького релігійні переслідування православного українського населення, утиски церкви східного (грецького) обряду, економічні визиски козаків польськими магнатами і старостами й приниження соціального статусу козацтва. Його погляди на дану проблему принципово не відрізнялися від міркувань козацьких літописців⁵.

М. Максимович бачив причини Української революції XVII ст. у колонізаційній політиці Польщі, яку вона реалізовувала на теренах українських земель. Основними із них вважав примусове насадження католицизму та соціальні й майнові утиски козацького стану урядом Речі Посполитої і магнатами⁶. Історик звертав увагу на процес подальшого закріпачення українського селянства, починаючи від останньої чверті XVI ст.⁷ Однією із найважливіших причин виступу під проводом Б. Хмельницького М. Максимович вважав релігійні переслідування православних католиками і сприяння останніми поширенню унії⁸. Він наблизився до розуміння його політичного характеру⁹.

М. Маркевич, не ігноруючи релігійних і національних мотивів повстання, звернув більшу увагу на його соціальні та економічні причини¹⁰. О. Лазаревський, опосередковано торкаючись даної проблеми, звертав увагу на утиски православного віросповідання й перехід у католицизм та ополячення пред-

⁴ Там само. – С. 887.

⁵ *Бантыш-Каменский Д.* История Малой России. – М.: В Типографии Семена Селивановского, 1830. – Часть первая. – С. 201–227.

⁶ *Максимович М. А.* Собрание сочинений. – К.: Типография М. П. Фрица, 1876. – Т. 1: Отдел исторический. – С. 259–261.

⁷ Там же. – С. 262–264.

⁸ Там же. – С. 264–268.

⁹ Там же. – С. 269–273.

¹⁰ *Маркевич Н.* История Малороссии: в 5 т. – М.: В Типографии Августа Семена, 1842. – Т. 1. – С. 149–168.

ставників давніх українських аристократичних родів¹¹. М. Костомаров бачив причини виступу під проводом гетьмана Б. Хмельницького у небажанні польської шляхти й римо-католицького духовенства забезпечити свободу православного віросповідання українцям Речі Посполитої. Історик звертав увагу на поширене явище переходу українських шляхтичів у католицизм, їх ополячення та відмову від своєї національної ідентичності. Доводив, що до повстання 1648 р. призвели соціальний та економічний визиск козаків та посполитих¹². П. Куліш бачив його суть у протидії консервативного православного духовенства, яке мало вплив на козацтво і посполитих, культурній цивілізаційній діяльності польської аристократії на українських теренах¹³.

М. Грушевський під впливом позитивізму й марксистського розуміння історичного процесу вважав, що основними причинами революції XVII ст. були соціальні. З-поміж них, аналізуючи літопис Самовидця, вчений називав незадоволення козаків, що не потрапили до реєстру й перетворювалися на селян і слуг, майнові утиски, яких зазнавало козацтво від польських старшин і старост, закріпачення селянства¹⁴. Натомість інші причини виступу М. Грушевський вважав похідними від соціальних. «Релігійні утиски дали клич, який об'єднав у боротьбі проти польських порядків усіх незадоволених ними...» – зазначав історик¹⁵. Вчений висловлював суперечливі погляди на рушійні сили революції й на те, яка верства українського сус-

¹¹ *Лазаревский А.* Лубенщина и князя Вишневецкие // Киевская старина. – 1896. – № 2. – С. 216–218.

¹² *Костомаров Н. И.* Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1904. – Книга четвертая. – Томы IX–XI-й: Богдан Хмельницкий. – С. 68–109.

¹³ *Кулиш П. А.* Отпадение Малороссии от Польши (1340–1654): В трех томах. – Москва: Университетская типография, 1888. – Том второй. – С. 112–123.

¹⁴ *Грушевский М.* Очерк истории украинского народа. – Изд. 2-е, доп. – Санкт-Петербург: Типография товарищества «Общественная Польза», 1906. – С. 250.

¹⁵ Там же. – С. 250–251.

пільства виявилася найактивнішою в обороні релігійних, національних і соціальних прав. У роботі «Очерк истории украинского народа» 1906 р. доводив, що провід взяли реєстрові козаки, а у шостому томі «Історії України-Руси», виданому у 1907 р., зазначав: «Підчас Хмельнищини як раз міщане, поруч української шляхти і духовенства, але в далеко діяльнішій і важнійшій ролі, ніж ті, виступають як головний революційний елемент, як ініціатори, провідники і агітатори повстання»¹⁶.

Кроком вперед у вивченні причин Української революції XVII ст. став вихід монографії В. Липинського «Станіслав Михайло Кричевський» (інша її назва – «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького»). Вона увійшла до редактованої істориком збірки «Z dziejów Ukrainy» 1912 року видання. У ній він спробував дати власний погляд на причини виступу¹⁷. В ході їх дослідження дотримувався погляду, «що українське повстання 1648 року треба розглядати саме в собі; що в окремішньому індивідуальному житті українського народу треба його істоти і причин дошукуватися»¹⁸. Аналізуючи різноманітний джерельний матеріал, доводив, що основними із них були національні утиски русинів-українців, порушення їх права на вільне сповідування православ'я, майновий та економічний визиск ко-

¹⁶ *Його ж.* Історія України-Руси. – Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1955. – Т. 6: Життє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – С. 260.

¹⁷ Z dziejów Ukrainy / Pod redakcją Wacława Lipińskiego. – Kijow, 1912. – XXIV+674 s.; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. CCCXVII, спр. 686: Лист В. Липинського до С. Єфремова від 4/12 лютого 1911 р. із Кракова, арк. 1–1 зв.; ІР НБУВ, ф. CCCXVI, спр. 688: Лист В. Липинського до С. Єфремова від 22 липня / 4 серпня 1911 р. із Кракова, арк. 1; ІР НБУВ, ф. CCCXVII, спр. 704 : Лист В. Липинського до С. Єфремова б. д. із Кракова, арк. 1.

¹⁸ *Липинський В. К.* Твори. – Філадельфія-Пенсильванія, 1980. – Т. 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького / За ред. Р. Залуцького, Є. Зиблікевич. – С. 5.

зацтва й дрібної шляхти через поширення фільварково-панщинної системи господарювання, пониження їхнього соціального статусу¹⁹. Науковець згрупував причини виступу у дві основні складові: національно-релігійну і соціально-економічну²⁰.

В. Липинський, аналізуючи здобутки історіографії, стверджував, що національний характер революції «досі дуже мало досліджено, а деякою частиною істориків неначе нарочито належно не узглядено»^{21, *}. На його думку, це сталося через вплив польської та російської науки на роботи українських дослідників, які були присвячені революційним подіям середини XVII ст.²² Водночас зазначав, що їх національний аспект добре усвідомлювали сучасники²³. Метою політики гетьмана Б. Хмельницького, як доводив науковець, стало звільнення руського народу з-під польського панування та ліквідація польської державності на українських землях²⁴. Історик вважав, що революція XVII ст., попри усі негативні її явища, зберегла, розвинула й утвердила національну самобутність українського народу, продовжила його традиції державності (Гетьманщина)²⁵.

В. Липинський не поділяв поширених у польській історіографії від часу С. Твардовського поглядів на революційні події в Україні як на виключно соціальний виступ, бунт «хлопства» проти своїх «панів», варварів – проти культури й цивілізації. Вчений вивчав причини революції у контексті ролі в ній русь-

¹⁹ Там само. – С. 119.

²⁰ Там само. – С. 119.

²¹ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 33.

* Національні причини революції заперечувалися і багатьма польськими істориками 1970–1980-х рр. Див.: Беляков Г., Белякова О. Польська історична література про українське козацтво // УДЖ. – 1991. – № 5. – С. 76.

²² *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 5.

²³ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 33; *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: «Альтернативи», 1997. – С. 26–27.

²⁴ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 9, 11.

²⁵ Там само. – С. 7, 9.

ких православних шляхтичів. Звертав увагу, що сама її участь у повстанні свідчить, що воно мало й національний характер. Інакше «чим у такому випадку можна пояснити присутність у повстанських лавах шляхти, проти котрої це повстання мало бути виключно націлене?» – ставив риторичне запитання вчений²⁶. Він не заперечував можливості того, що окремі шляхтичі могли приєднатися до повстанців, втікаючи від відповідальності за скоєний кримінальний чи політичний злочин. Однак, доводив винятковий характер таких випадків, що не становили правила. Водночас історик піддався спокусі ідеалізації українського дрібного шляхетства й перебільшував його активну підтримку революційного виступу, вважаючи її «масовим явищем. Насправді це не відповідало дійсності»²⁷.

В. Липинський, підкреслюючи вагомість мотивів національного характеру, що спонукали частину шляхти підтримати повстання, спробував дати власний погляд на дану проблему. У своїх дослідженнях опирався перед усім на джерела, бо, на його думку, «вони нам дають щодо цього надзвичайно промовисту відповідь»²⁸. Одним із них став лист міського патриціату Львова до королевича Карла від вересня 1648 р. із проханням допомоги у захисті міста від українських повстанців²⁹. Вчений цитував слова львів'ян: «Вже руська ребелія і змовлена з поганцями повинь хлопська всю Україну опанувала»³⁰. Наголошував, що сучасники чітко зрозуміли сутність тогочасних подій, усвідомлювали їх національний характер, поєднаний із соціальними причинами виступу. Вони звертали увагу й на небез-

²⁶ Там само. – С. 21.

²⁷ Там само. – С. 33.

²⁸ Там само.

²⁹ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 33, 438; Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Изд. 2-е, доп. – Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. – Т. 1. – С. 296.

³⁰ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 33.

печний для Речі Посполитої союз гетьмана Б. Хмельницького із кримським ханом³¹.

Аналіз тексту вище згаданого листа, який був написаний польською мовою, засвідчує, що В. Липинський зробив досить вільний його переклад. У процитованій ним частині зазначено таке: «Вже ребелія руська і заприсягла з поганами повинь хлопська, опанувавши усією Україною, Київським, Подільським, Брацлавським, Чернігівським воєводствами і більшою частиною Волинського, міста, замки всякі і фортеці...добула...»³². Однак у даному випадку неточність перекладу джерела не вплинула на правильність його трактування і розуміння вченим й формулювання висновків.

В. Липинський, висвітлюючи національні причини участі покозаченої шляхти в Українській революції, цитував «записки» московського дипломата дяка Григорія Кунакова датовані безрезнем 1649 р.³³: «А до Богдана Хмельницького у гай почали приїжджати Черкасів багато і шляхта і вільні люди. І Богдан почав утворювати полки, і у полків призначив полковників»³⁴. На думку дослідника, ці слова свідчили про національний характер виступу. Однак подібне розуміння даного джерела не є правильним. У даному випадку Г. Кунаков доповідав царським урядовцям про створення українського повстанського війська, його соціальний склад, поділ на полки, призначення полковників й початкові приготування до війни. Слід визнати, що В. Липинський некоректно трактував «записки» російського дипломата й розвідника. Він «підігнав» джерельні відомості до власних поглядів на події в Україні у середині XVII ст., побачив у них потрібний для обґрунтування своєї історичної концепції контекст, якого, насправді, не було. Водночас неправильне трактування В. Липинським названого джерела не заперечує рації

³¹ Там само.

³² Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов... – Т. 1. – С. 296.

³³ Липинський В. К. Твори. – Т. 2. – С. 33, 438.

³⁴ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Санкт-Петербург: В типографии П. А. Кулиша, 1861. – Т. III. – С. 281.

його розуміння причин Української революції XVII ст., зокрема, національних. Останні глибше й детальніше висвітлено сучасною історіографією³⁵.

Вчений звертає увагу, що поляки одразу зрозуміли національний характер революційного виступу під проводом Б. Хмельницького. «Отож нічого дивного, що ця нота недовір'я до всього, що руське, до всього, що належало тоді до української національності, дзвенить постійно в усіх тодішніх польських об'явленнях...»³⁶ – зазначав дослідник. Зокрема, одним із таких джерел, опрацьованих В. Липинським, стало донесення із Білої Церкви пана Чорного канцлера Оссолінському про поразку військ Речі Посполитої під Корсунем від 25 травня 1648 р.³⁷ У ньому зазначалося, що українці, козаки, які перебували у польському таборі, перейшли на сторону повстанців одразу після прориву останніми його оборони. Повідомлялося також, що князь Я. Вишневецький маючи вісім тисяч вояків їм не довіряє, бо вони – українці³⁸.

В. Липинський для детальнішої ілюстрації глибокої недовіри поляків русинам цитував лист коронного підчашого М. Остророга до коронного канцлера Ю. Оссолінського зі Львова від червня 1648 р.³⁹ Автор епістолярію із занепокоєнням зазначав, що більшість українців підтримує повстання і тому покладатися на них небезпечно; радив «лише очікувати рятунку з Москви,

³⁵ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – С. 33–39; Їх же. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 72–73; Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVI–XVII ст. – К.: Темпора, 2014. – С. 52–56.

³⁶ Липинський В. К. Твори. – Т. 2. – С. 35.

³⁷ Там само. – С. 35, 439.

³⁸ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов... – Т. 1. – С. 203.

³⁹ Липинський В. К. Твори. – Т. 2. – С. 35, 439; Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов... – Т. 1. – С. 232–233.

Великої Польщі, з Литви»⁴⁰. Такі ж тривожні вісті доносив у вересні 1648 р. львівський суддя С. Кушевич: «Вже стало небезпечно по селах і шляхах через бунти всієї Русі»⁴¹. Турбувався, що й у Львові серед українців виникали «змови»⁴². Його лист опрацьовано й використано В. Липинським для висвітлення національних причин Української революції XVII ст.⁴³

Помітно, що останні вчений вивчав опираючись в основному на епістолярії. Листи дали йому можливість з'ясувати ознаки виступу й визначати його як революцію й розкрити її національні та релігійні причини; висвітлити особисту оцінку подій середини – другої половини XVII ст. поляками, сучасниками подій – шляхтичами, військовими та політичними діячами, дипломатами.

В. Липинський, висвітлюючи національні причини революції, посилався також на тогочасні сатиричні твори польських поетів, зокрема, Я. Бялобоцького, М. Кучваревича та інших. Однак, найбільш імовірно, він не опрацьовував їх оригінали, а скористався роботою І. Франка «Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах»⁴⁴. Із неї й цитував окремі уривки поеми М. Кучваревича «Satyr Podgórski», у яких автор XVII ст. розкривав національний характер й мотиви Української революції. Наприклад, про події після Корсунської битви:

«...Коли ж зрадникам зразу пощастило,
Що живе зараз на війну гукнуло:
Сливе вся корінна Русь повстала.

.....

⁴⁰ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов... – Т. 1. – С. 232.

⁴¹ Листи зі Львова // Жовтень. – 1980. – № 3. – С. 100.

⁴² Там само.

⁴³ Липинський В. К. Твори. – Т. 2. – С. 35, 439.

⁴⁴ Липинський В. К. Твори. – Т. 2. – С. 35, 438; Франко І. Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1898. – Т. XXIII–XXIV. – С. 20.

Далєбі зрадники зачаїлися,
Щоб ляхів із Русі дощенту вибити...»⁴⁵.

У сучасній історіографії утвердився умовний поділ причин Української революції XVII ст. на сфери національно-релігійну та соціально-економічну⁴⁶, що свого часу застосовувався й В. Липинським. Із національно-політичних причин дослідники зазначають ополячення й окатоличення традиційної української аристократії (князів, магнатів, шляхти), яка перейшла на служіння польській державності; до національних – відносять усунення русинів від міського й цехового самоуправління, торгівлі, заняття ремеслами та промислами. У 1630-ті рр. найбільшими землевласниками були етнічні поляки (Я. Замойський, С. Любомирський, Казановські, Конєцпольські, Потоцькі та інші) та спольщені русини (Вишневецькі, Заславські, Калиновські, Тишкевичі). Із цього часу православні шляхтичі усувалися від представництва свого стану на сеймах на користь католиків. Колоніальна польська політика перешкоджала розвитку національної української освіти та використанню руського письма в офіційному діловодстві⁴⁷. В. Брехуненко, висвітлюючи національні причини виступу, підкреслював його «понадстановий» характер й визначав як «протистояння українського світу з Короною Польською, підтриманою частиною української шляхти»⁴⁸.

Отже, В. Липинський досліджував причини Української революції XVII ст. у контексті участі у ній представників руської православної шляхти. Він звернув увагу, що національні мотиви виступу вивчені в історіографії поверхово й недостатньо, а тому спробував дати свій погляд на дану проблему. У її дослідженні опирався на джерела, які, на його думку, свідчили про націо-

⁴⁵ *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2. – С. 35, 438; *Франко І.* Хмельницина 1648–1649 років у сучасних віршах. – С. 20.

⁴⁶ *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – С. 65–68.

⁴⁷ *Брехуненко В.* Східна брама Європи... – С. 51–52; *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – С. 65–66.

⁴⁸ *Брехуненко В.* Східна брама Європи... – С. 70.

нальний характер революції в Україні. Переважна більшість із них, які використані вченим, створені поляками – учасниками й очевидцями подій XVII ст. В. Липинський в основному проаналізував їх листи; посилався також на твори тогочасних польських поетів. Дослідження поглядів В. Липинського на причини революції залишається актуальним. В майбутньому доцільно висвітлити думки вченого на релігійні мотиви виступу та їх тісний взаємозв'язок із національними.

REFERENCES

1. Bieliakov, H., & Bieliakova, O. (1991). Pol's'ka istorychna literatura pro ukrains'ke kozatstvo. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 73–78. [in Ukrainian].
2. Brekhunenko, V. (2014). *Skhidna brama Yevropy. Kozats'ka Ukraina v seredyni XVI–XVII st.* Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
3. Smolii, V. A., & Stepankov, V. S. (1997). *Ukrains'ka derzhavna ideia XVII–XVIII stolit': problemy formuvannia, evoliutsii, realizatsii.* Kyiv: «Al'ternatyvy». [in Ukrainian].
4. Smolii, V. A., & Stepankov, V. S. (1999). *Ukrains'ka natsional'na revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.).* Kyiv: Vyd. dim «Al'ternatyvy». [in Ukrainian].
5. Smolii, V. A., & Stepankov, V. S. (2009). *Ukrains'ka natsional'na revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.).* Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia». [in Ukrainian].
6. Tarasenko, I. (2011). «*Wojna Domowa*» pol's'koho khronista S. Tvardovs'koho iak istorychne dzhereło ta pam'iatka istorychnoi dumky. Kyiv: [B. v.]. [in Ukrainian].
7. Tarasenko, I. (2013). Tvardovs'kyj Samuel'. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 6, pp. 41–42). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. *Zbirnyk kozats'kykh litopysiv: Hustyns'kyj, Samijla Velychka, Hrabianky.* (2006). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].